

აბსენტისტური განწყობების მიზეზები ქართველ ამომრჩევლებში და საზოგადო მესხიერება

მარიამ კვეტენაძე

ანა ბრეგვაძე

მეცნიერების და საერთაშორისო ურთიერთობების საბაკალავრო პროგრამა

სოციალურ და პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

E-mail: mariam.kvetenadze107@sps.tsu.edu.ge

აბსტრაქტი

არჩევნები განუზომლად დიდ როლს ასრულებს დემოკრატიული მმართველობის მქონე სახელმწიფოების დღის წესრიგის ფორმირებაში. სხვაგვარად იგი შეიძლება გავიანჯროთ როგორც მექანიზმი, რომელიც საშუალებას აძლევს მოქალაქეს, საკუთარი სურვილის მიხედვით გააკეთოს დამოუკიდებელი არჩევანი და ამ გზით მიიღოს მონაწილეობა ქვეყნის მართვაში - აღასრულოს მოქალაქეობრივი ვალი. ცნობილი გამონათქვამის მიხედვით, „ცუდ ხელისუფლებას ირჩევენ კარგი ადამიანები, რომლებიც არჩევნებზე არ დადიან“. საკითხი, რომელსაც ეს ფრაზა ეხმიანება დღესაც არ კარგავს აქტუალობას როგორც საქართველოში, ისე მთელ მსოფლიოში. ჩვენს ქვეყანაში არსებული წინასაარჩევნო ციებ-ცხელების ფონზე რთულია ვთქვათ, რომ საზოგადოება სულ უფრო ინდიფერენტული ხდება არჩევნების მიმართ. თანაც, მოსახლეობის დიდი ნაწილი თავადაა ჩართული საარჩევნო პროცესებში, მაგალითად, რომელიმე პარტიის წევრია და მაქსიმალურად ცდილობს პოპულარიზაცია გაუწიოს მისთვის სასურველ კანდიდატს. მიუხედავად ამისა, ქართველ საზოგადოებაში დღითი დღე იმატებს იმედგაცრუებულ, გაურკვევლობაში მყოფ და განანწყენებულ ადამიანთა რიცხვი, რასაც საბოლოო ჯამში მივყავართ იმ შედეგებამდე, რომ საზოგადოების ეს ნაწილი ბოიკოტს უცხადებს არჩევნებს.

საზოგადოების მხრიდან გამოხატული გულგრილობა შესაძლოა განპირობებული იყოს წარსული გამოცდილებით - მხედველობაში გვაქვს საბჭოთა დიქტატურა, რომლის წნეხსაც საქართველო ათეულობით წლის მანძილზე განიცდიდა, რამაც ღრმა კვალი დატოვა საზოგადოების მენტალობაზე. ვვარაუდობთ, რომ სწორედ საბჭოთა კავშირის ტოტალიტარული მმართველობის, ტერორისა და ხელისუფლებისადმი განცდილი მუდმივი შიშის შედეგად ჩამოშორდა ქართული საზოგადოება სახელმწიფო აპარატებთან თანამშრომლობის სანყისებს, ვერ გაითავისა მოქალაქეობრივი პასუხისმგებლობა და წარსულის ინერციით, შეგუებისა და აქტიური სამოქალაქო ცხოვრებიდან გარიდების გზა არჩია. პრობლემა კომპლექსურია და საკვლევეად რთულიც. თუმცა, ვფიქრობთ საინტერესო და მნიშვნელოვანია, გამოვკვეთოთ შესაბამისი პოზიცია, ხელთ არსებულ ემპირიულ ბაზაზე დაყრდნობით განვიხილოთ და ავხსნათ, თუ რა მიზეზები უბიძგებს საზოგადოებას, უარი თქვან არჩევნებში მონაწილეობაზე.

სწორედ ამ კითხვებზე პასუხების მოძიებაა ნაშრომის ამოცანა. იმ მიზეზების დადგენა და მკაფიოდ ჩამოყალიბება, რომელთა გამოც არჩევნებში მოქალაქეთა მონაწილეობის დინამიკა ყოველწლიურად იკლებს. კვლევისთვის გამოვიყენებთ, როგორც რაოდენობრივ, ისე თვისებრივი კვლევის მეთოდებს. კვლევის პერიოდის თვალსაზრისით საინტერესოდ მიგვაჩნია საქართველოს უახლესი ისტორიის ხუთწლიან პერიოდზე (2009 - 2013) დაკვირვება, რადგან სწორედ ეს პერიოდი აერთიანებს ბოლო დროის ორი მთავარი პოლიტიკური პარტიის „ერთიანი ნაციონალური მოძრაობისა“ და „ქართული ოცნების“ ხელისუფლებაში ყოფნას. რაოდენობრივი კვლევისთვის გამოვიყენებთ საქართველოს საარჩევნო ადმინისტრაციის (ცესკო) ვებგვერდზე განთავსებულ ინფორმაციას 2009-2013 წლებში საარჩევნო პროცესებში ამომრჩეველთა ჩართულობის შესახებ, ხოლო თვისებრივი კვლევისთვის გამოვიყენებთ კონტენტ-ანალიზის მეთოდოლოგიას- განვიხილავთ

სხვადასხვა ექსპერტისა თუ პოლიტიკოსის ნააზრევს აღნიშნულ თემასთან მიმართებით. კვლევის თეორიულ ჩარჩოდ მოვიაზრებთ კულტურული ტრავმის თეორიას, რომელიც გვიჩვენებს კოლექტიური ქმედებების ბუნებას, თუ რა დიდი გავლენა აქვს გადაწყვეტილების მიღებაზე ისტორიულ ფაქტორებს.

კვლევისგან ველით გარკვეული ურთიერთკავშირის გამოვლენას საქართველოში მყოფე სამოქალაქო საზოგადოებასა და წარსულ გამოცდილებას შორის. აღნიშნული კვლევა ახსნის და გამოყოფს იმ მიზეზებს, რაც უბიძგებს ქართველ საზოგადოებას პოლიტიკური აბსენტიზმისკენ და ამავდროულად, შეეცდება მოძებნოს რაციონალური გამოსავლის გზები.

შესავალი

„ცუდ ხელისუფლებას ირჩევენ კარგი ადამიანები, რომლებიც არჩევენებზე არ დადიან“. ეს ფრაზა ზუსტად გამოკვეთს იმ მნიშვნელოვან აქცენტებს, რომლებსაც აღნიშნული ნაშრომი დაეთმობა. ზემოთ აღწერილ სამწუხარო რეალობას ვუნოდებთ პოლიტიკურ აბსენტიზმს, რომელიც, თავის მხრივ, მომდინარეობს ლათინური სიტყვიდან- „absentia“ და ნიშნავს „დაუსწრებლობას“. თანამედროვე გაგებით, აბსენტიზმი ნიშნავს მოსახლეობის ფართო მასების გულგრილ დამოკიდებულებას ქვეყანაში მიმდინარე პოლიტიკური პროცესებისადმი, რაც მათ უბიძგებს, უარი თქვან არჩევნებში მონაწილეობის მიღებაზე და თავიანთი მოქალაქეობრივი ვალის აღსრულებაზე. აბსენტიზმის დონეს სახელმწიფოში განაპირობებს პოლიტიკური სისტემის არამდგრადობა, მოქალაქეთა დამოკიდებულება სახელმწიფო ინსტიტუტებისადმი. ხმის მიცემის იგნორირება შესაძლოა იყოს როგორც არსებული პოლიტიკური სიტუაციის პასიური მიმდებლობის გამოვლინება, ისე პირიქით, მოსახლეობის მხრიდან მთავრობისადმი უკმაყოფილების გამოვლინება და უნდობლობა, რასაც მივყავართ პოლიტიკური პროცესების მიმართ ადამიანის გაუცხოებამდე. ამრიგად, აბსენტიზმს შორის შეიძლება გამოვყოთ ორი ძირითადი ჯგუფი:

1. მოქალაქეთა ჯგუფი, რომლის გადაწყვეტილება, არ იაროს არჩევნებზე, არ არის გამოხატულება მისი პოლიტიკური პოზიციისა და წარმოადგენს კონფორმულ ქცევას.
2. მოქალაქეთა ჯგუფი, რომელიც ამ გზით საკუთარ პროტესტს გამოხატავს.

აბსენტიზტური განწყობების დონეზე მრავალი ფაქტორი მოქმედებს, რომლებიც პირობითად შეიძლება დავყოთ ობიექტურ და სუბიექტურ ფაქტორებად. ობიექტურად ითვლება ისეთი ფაქტორები, როგორებიცაა: არჩევნების ტიპი, ეკონომიკური განვითარების დონე და ამომრჩევლის სოციალური მდგომარეობა. სუბიექტურ ფაქტორებს მიეკუთვნება ამომრჩევლის ინდივიდუალური და ფსიქოლოგიური თვისებები და მისი დამოკიდებულება არჩევნებისადმი დროის გარკვეულ მომენტში, რაც, თავის მხრივ, განპირობებულია წარსულში მიღებული გამოცდილებით. მხედველობაში გვაქვს საბჭოთა დიქტატურა, რომლის წნეხსაც საქართველო ათეულობით წლის განმავლობაში განიცდიდა, რამაც მნიშვნელოვანი კვალი დატოვა ჩვენს მენტალობაზე. საბჭოთა კავშირის ტოტალიტარული მმართველობის, ტერორისა და ხელისუფლებისადმი განცდილი მუდმივი შიშის შედეგად, ქართველი საზოგადოება ჩამოშორდა სახელმწიფო აპარატებთან თანამშრომლობის სანცისებს, ვერ გაითავისა

მოქალაქეობრივი პასუხისმგებლობა და წარსულის ინერციით, შეგუებისა და აქტიური სამოქალაქო ცხოვრებიდან გარიდების გზა არჩია.

პრობლემის აქტუალობა განსაკუთრებით თვალსაჩინოა ახალგაზრდებში მკვეთრად გამოხატული ნიჰილიზმის ფონზე. კერძოდ, სამწუხაროდ, ახალგაზრდებში ბოლო დროს სულ უფრო და უფრო ტენდენციური ხდება პოლიტიკურად პასიურობა, ჩაურევლობა, მიმდინარე პროცესებისადმი დაუნტერესებლობა.¹ გამომდინარე იქიდან, რომ საქართველო დემოკრატიის გზაზე ახალშემდგარი ქვეყანაა, სამოქალაქო საზოგადოების მშენებლობასა და სოციალური კაპიტალის დაგროვებას არსებითი მნიშვნელობა აქვს - ეს კი შეუძლებელია ზემოთ განხილული გარემოებების პარალელურად. სწორედ ამიტომ საჭიროებს ეს საკითხი დეტალურ განხილვასა და დაკვირვებას. გარდა ამისა, პოლიტიკური აბსენტიზმი ხელს უწყობს ძალაუფლების ერთი პოლიტიკური პარტიის ხელში მოქცევას, რაც, ბუნებრივია, ზრდის, „უკეთეს“ შემთხვევაში, კორუფციის, ხოლო „უარეს“ შემთხვევაში - ძალაუფლების სრულად უზურპირების საფრთხეს.

კვლევის მიზანს წარმოადგენს დღეს ქართველ საზოგადოებაში გავრცელებული პოლიტიკური აბსენტიზმის წარმოშობის მიზეზების გამოკვლევა და ამ უკანასკნელსა და წარსულის გამოცდილებას შორის არსებული კავშირის გამოკვეთა. კვლევის მიზნიდან გამომდინარე, საკვლევ ამოცანებს წარმოადგენს:

- იმ მიზეზების დადგენა და მკაფიოდ ჩამოყალიბება, რომელთა გამოც არჩევნებში მოქალაქეთა მონაწილეობის დინამიკა ყოველწლიურად იკლებს.
- ჩვენ ხელთ არსებულ სამეცნიერო ლიტერატურაზე დაყრდნობით ახსნითი ანალიზის წარმოება, რომელიც, თავის მხრივ, დამყარებულია სხვადასხვა პიროვნების მოსაზრებებზე, ახსნებსა და მსჯელობებზე.
- საქართველოს საარჩევნო ადმინისტრაციის ვებგვერდზე არსებული სტატისტიკური მონაცემების საფუძველზე 2010, 2012 და 2013 წლების არჩევნებში ამომრჩეველთა ჩართულობის გაანალიზება.

გამომდინარე მიზნიდან და ამოცანებიდან, კვლევითი კითხვები ფორმულირდა შემდეგნაირად:

- რა მიზეზები განაპირობებს საქართველოში არჩევნებში მონაწილე მოქალაქეთა დინამიკის ყოველწლიურ კლებას.
- რა კავშირია საქართველოში დღეს არსებულ პოლიტიკურ აბსენტიზმსა და საბჭოთა წარსულს შორის.

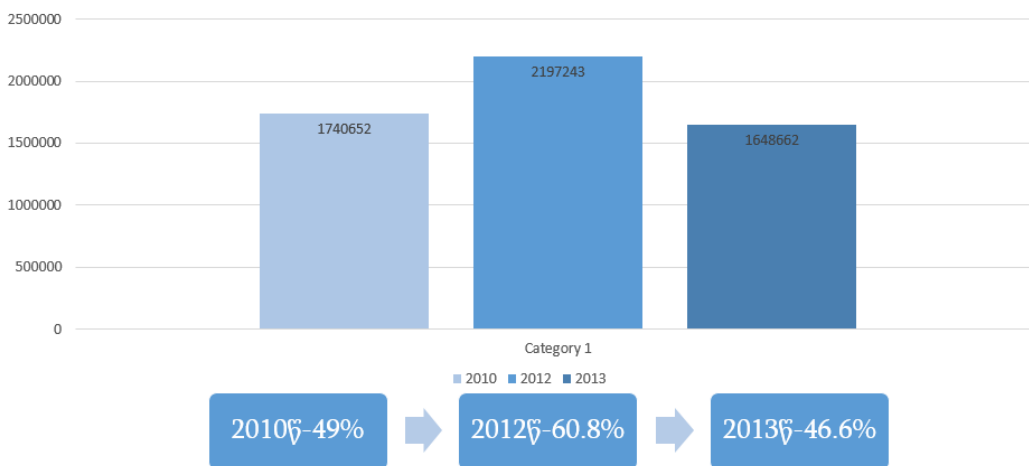
მეთოდოლოგია

კვლევის მეთოდოლოგია მოიცავს როგორც რაოდენობრივ, ისე თვისებრივ კომპონენტებს. კვლევის პერიოდის თვალსაზრისით საინტერესოდ მიგვაჩნია საქართველოს უახლესი ისტორიის პერიოდიდან

¹ UNICEF, 2014, ახალგაზრდების ეროვნულ კვლევა საქართველოში, გაეროს ბავშვთა ფონდის საქართველოს წარმომადგენლობა: თბილისი

2010, 2012 და 2013 წლების არჩევნებში ელექტორატის მონაწილეობის განხილვა, რადგან სწორედ ეს პერიოდი აერთიანებს ბოლო დროის ორი მთავარი პოლიტიკური პარტიის „ერთიანი ნაციონალური მოძრაობისა“ და „ქართული ოცნების“ ხელისუფლებაში ყოფნას და მათ შორის მძაფრ კონკურენციას. კერძოდ, საკვლევ პერიოდად აღნიშნული წლები ავიღეთ, რადგან 2010 წელი „ნაციონალური მოძრაობის“ მმართველობის პერიოდია, 2012 წელს ქართულ პოლიტიკურ რეალობაში შემოდის ახალი პარტია- „ქართული ოცნება“, რომელიც ერთმნიშვნელოვნად ეჯახება ყოფილ მმართველ პარტიას და ქმნის ახალ პოლიტიკურ დღის წესრიგს ქვეყანაში. რაც შეეხება 2013 წლის არჩევნებს- ეს „ქართული ოცნების“ ხელისუფლებაში ყოფნის დროს გამართული პირველი არჩევნებია. აღნიშნული პერიოდის არჩევნების შედეგების შესასწავლად, გამოვიყენებთ საქართველოს საარჩევნო ადმინისტრაციის ვებგვერდზე (ცესკო) არსებული დოკუმენტების სტატისტიკურ ანალიზს 2010, 2012 და 2013 წლების არჩევნების შესახებ. „ცესკოდან“ აღებულ 2010, 2012 და 2013 წლებში ჩატარებულ არჩევნებში ამომრჩეველთა აქტივობის შესახებ მოპოვებულ დოკუმენტებში ნათლად არის წარმოდგენილი მოსახლეობის აქტივობისა და მონაწილეობის რაოდენობრივი მონაცემები. ზემოხსენებული დოკუმენტების დამუშავებისას ყურადღება გამახვილდა ამომრჩევლის რაოდენობის ინდიკატორსა და აქტივობის პროცენტულ მაჩვენებელზე. რაც შეეხება თვისებრივ კვლევას, ჩვენი ნაშრომი აგებულია კონტენტ ანალიზზე და მასალის მეორეულ ანალიზზე- იგი მოიცავს სხვადასხვა პიროვნების მოსაზრებებისა და სამეცნიერო-აკადემიური ნაშრომების მიმოხილვას, ანალიზსა და განსჯას. ნაშრომში ძირითადად გამოყენებულია ქართულ და უცხოურენოვანი აკადემიური ლიტერატურა, სტატიები და ინტერნეტრესურსები. აღნიშნული ლიტერატურის შერჩევა მოხდა საკვლევ თემასთან შინაარსობრივი შესაბამისობის გათვალისწინებით.

სტატისტიკური მონაცემები

წყარო: ცესკო

საქართველოს ცენტრალური საარჩევნო კომისიის მონაცემების მიხედვით, მოსახლეობის დინამიკის ცვლილება ყველაზე კარგად ჩვენ მიერ არჩეული პერიოდიდან ჩანს, 2010 (ადგილობრივ), 2012 (საპარლამენტო), 2013 (საპრეზიდენტო) წლის არჩევნებში. კერძოდ, 2010 წლის ადგილობრივ არჩევნებში, რეგისტრირებული იყო 3 544 770 ამომრჩეველი, რომელთაგან არჩევნებში მონაწილეობა მიიღო 1 740 652 ამომრჩეველმა, რაც საერთო რაოდენობის 49% წარმოადგენს. რაც შეეხება 2012 წლის საპარლამენტო არჩევნებს, აღნიშნული არჩევნები გამოჩვეულია იმით, რომ ის გახლავთ პირველი და ჯერჯერობით ბოლო არჩევნები, რომლის შედეგადაც საქართველოში ხელისუფლება არჩევნების გზით შეიცვალა. ასევე, ჩვენ საკვლევ პერიოდში განსაკუთრებით მაღალი აქტივობა სწორედ ამ დროს ფიქსირდება. აქვე აღსანიშნავია, რომ იმატებს როგორც რეგისტრირებულ ამომრჩეველთა რაოდენობა, ასევე მონაწილეთა პროცენტული წილიც, უფრო კონკრეტულად, რეგისტრირებულ ამომრჩეველთა რაოდენობა შეადგენდა 3 613 851 ადამიანს, ხოლო არჩევნებში მონაწილეობა მიიღო 2 197 243 ადამიანმა, რაც საერთო რაოდენობის 60.8%-ია. ხოლო მესამე წელი, ეს გახლავთ 2013 წლის საპრეზიდენტო არჩევნები, სადაც ვხედავთ ძალიან დიდ კლებას როგორც ამომრჩეველთა საერთო რაოდენობის, ასევე აქტივობის პროცენტულ მაჩვენებელთან მიმართებაში, კერძოდ- ამომრჩეველთა საერთო რაოდენობა შეადგენს 3 537 719 ამომრჩეველს, არჩევნებში მონაწილეობა მიიღო 1 648 662-მა ადამიანმა, რაც საერთო რაოდენობის 46.6%-ია. ზემოთ წარმოდგენილი სტატისტიკური მონაცემებიდან გამომდინარე, მივიღეთ შემდეგი სურათი: ქართველ საზოგადოებაში ძალიან დაბალია მოქალაქეობრივი თვითშეგნება და ეს საუკეთესოდ ვლინდება ქართველი ამომრჩევლის საარჩევნო პროცესებში ჩართულობის მაჩვენებელზე დაყრდნობით, კერძოდ, ამომრჩეველთა ჩართულობა იმატებს მაშინ, როდესაც საზოგადოება ხედავს ახალ შესაძლო მმართველს, ახალ „იმედს“ ქვეყნის სათავეში, ხოლო გარკვეული დროის გასვლის შემდეგ შემგუებლური ბუნების „წყალობით“ ეჩვენება არსებულ კარგ ან ცუდ მდგომარეობას და აგრძელებს მასთან მშვიდობიან თანაცხოვრებას- რაც მიუთითებს სწორედ იმაზე, რომ ქართული სამოქალაქო საზოგადოება არის შეუმდგარი და უკიდურესად მონყვალადი.

ლიტერატურული მიმოხილვა

კვლევის თეორიულ ჩარჩოდ მოვიაზრებთ კულტურული ტრავმის თეორიას, რომელიც გვიჩვენებს კოლექტიური ქმედებების ბუნებას და იმას, თუ რა დიდი გავლენა აქვს გადანაცვლებების მიღებაზე ისტორიულ ფაქტორებს. ფაქტია, რომ კულტურული ტრავმა უნდა მოვიაზროთ ისეთი სახის უდიდეს პოლიტიკურ-ისტორიულ მოვლენად, რომელიც სამუდამოდ რჩება ერის ქვეცნობიერში და შესაბამისად, აყალიბებს ერის მენტალობას. ვფიქრობთ, უკეთესი იქნება დავსვათ კითხვა- როდის ჩნდება კულტურული ტრავმა? კულტურული ტრავმა ჩნდება მაშინ, როდესაც კოლექტივის წევრები გრძნობენ, რომ დაეჭვმდებარნენ საზარელ მოვლენას, რომელიც წარუშლელ კვალს ტოვებს მათ ჯგუფურ ცნობიერებაში, სამუდამოდ უბეჭდავს მათ მოგონებებს და ცვლის მათ მომავალ იდენტობას ფუნდამენტური და შეუქცევადი გზებით.

კულტურული ტრავმა, უპირველეს ყოვლისა, არის ემპირიული, მეცნიერული კონცეფცია, რომელიც გვთავაზობს ახალ აზრობრივ და მიზნობრივ კავშირებს, მანამდე დაუკავშირებელ მოვლენებს, სტრუქტურებს, აღქმებსა და ქმედებებს შორის. ეს ახალი სამეცნიერო კონცეფცია ასევე შუქს ჰყვანს სოციალური პასუხისმგებლობისა და პოლიტიკური მოქმედების განვითარებას. “სოციალური ჯგუფები, ნაციონალური ერთობები, ზოგჯერ კი მთელი ცივილიზაციები სწორედ კულტურული ტრავმის კონსტრუირებით არა მხოლოდ ადგენენ კოგნიტურ დონეზე ადამიანური ტანჯვის არსებობის და წარმოშობის წყაროს, არამედ, ყოველივე ამის გამო, საკუთარ თავზე იღებენ არსებით პასუხისმგებლობას. კოლექტივის (ერთობის) წევრები ადგენენ ტრავმის წარმოშობის მიზეზებს და ამით საკუთარ თავზე იღებენ მორალურ პასუხისმგებლობას. ეს მათ საშუალებას აძლევს, გაიზიარონ სხვათა ტანჯვა. შეიძლება თუ არა, რომ „სხვების“ ტანჯვა საკუთარ ტანჯვად აღვიქვათ? რამდენადაც ეს ნამდვილად შესაძლებელია, საზოგადოება აფართოებს „ჩვენ“ ჯგუფის საზღვრებს. თუმცა ამასთანავე, სოციალურ ჯგუფს შეუძლია უარი თქვას და ხშირად უარყოს კიდევ „სხვების“ ტრავმა. ამის გამო მათ არ შეუძლიათ მორალური კუთხით განიხილონ და აღიქვან ეს „პრობლემა“ (Alexander et al., 2004). სხვისი ტანჯვის რეალობის უარყოფით, ადამიანები არა მხოლოდ ავრცელებენ თავიანთ პასუხისმგებლობას ამ ტანჯვაზე, არამედ ხშირად საკუთარ ტანჯვაზე სწორედ ამ სხვებს აკისრებენ პასუხისმგებლობას. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, სოციალური ჯგუფები ზღუდავენ სოლიდარობას და სხვებს კი ტოვებენ, რათა მარტოებმა იტანჯონ. ჩვენი კვლევის თეორიულ ჩარჩოდ ავიღეთ კულტურული ტრავმის თეორია, ვინაიდან, ვთვლით, რომ სწორედ ეს თეორია გამოხატავს და ხსნის საუკეთესოდ დღევანდელ სიტუაციას-მხედველობაში გვაქვს საბჭოთა დიქტატურა, რომლის წნეხსაც საქართველო ათეულობით წლის მანძილზე განიცდიდა, რამაც ღრმა კვალი დატოვა ჩვენს მენტალობაზე. სწორედ საბჭოთა კავშირის ტოტალიტარული მმართველობის, ტერორისა და ხელისუფლებისადმი განცდილი მუდმივი შიშის შედეგად ჩამოშორდა ქართული საზოგადოება სახელმწიფო აპარატებთან თანამშრომლობის საწყისებს, ვერ გაითავისა მოქალაქეობრივი პასუხისმგებლობა და წარსულის ინერციით, შეგუებისა და აქტიური სამოქალაქო ცხოვრებიდან გარიდების გზა არჩია.

ავსტრიული წარმოშობის ფსიქოლოგი ბრუნო ბეტელჰეიმი ნაშრომში „ტოტალიტარიზმის ფსიქოლოგიური მიზიდველობის შესახებ“ კონკრეტული მაგალითების საფუძველზე გვიჩვენებს ტოტალიტარული დიქტატურის ქვეშ მოქცეული ადამიანის ბედს, სისტემის მოწინააღმდეგის ბრძოლას საკუთარ თავთან, რომელიც გამოვლილი აქვს ყველა ამ პოზიციაზე მყოფ პირს, ვისაც გარკვეული პერიოდით მაინც მოუხდა ტოტალიტარული მმართველობის ქვეშ არსებობა. ბეტელჰეიმის წერილი ზუსტად იმიტომ არის არსებითად მნიშვნელოვანი, რომ იგი ზედმინწევნით აღწერს, თუ როგორ ყალიბდება კულტურული ტრავმა, რა გზას გადის ადამიანის ქვეცნობიერი და სად მთავრდება ეს გზა. ავტორი ასახელებს ორ არჩევანს, რომლის წინამეც ნონკონფორმისტები იდგნენ- ეს იყო ღიად დაპირისპირება ხელისუფლებისადმი, რაც „უკეთეს“ შემთხვევაში გადასახლებით, „უარეს“ შემთხვევაში კი სიკვდილით დასრულდებოდა, ან რეჟიმის მარნუხებთან შეგუება, საჯაროდ მორჩილების გამოხატვა, მაშინაც კი, როდესაც გულში ზიზღი და მიუღებლობაა.

აქ გასათვალისწინებელია ისეთი ფუნდამენტური ადამიანური ფაქტორები, რომლებიც უსუსურ მდგომარეობაში აყენებს პიროვნებას, როგორცაა, მაგალითად, ახლობლებისა და ოჯახის წევრების

კეთილდღეობა, რადგან სისტემასთან ბრძოლა ფიზიკურ განადგურებას უქადდა არა მარტო ცალკეულ პიროვნებას, არამედ ოჯახებს. ბეტელჰაიმის წარმოაჩენს ადამიანის სულიერად კვდომის გზას, რომელიც პიროვნული მთლიანობის ყველაფერის ფასად შენარჩუნებაზე გადის. რეალურად, კულტურული ტრავმა სწორედ იმიტომ ჩამოყალიბდა, რომ ადამიანებმა ეგოს დაკმაყოფილების გზით და შინაგანი მთლიანობის შენარჩუნების მიზნით აღიარეს ის, რისი აღიარებაც მათ ინდივიდუალურ რწმენაზე დაფუძნებულ კრედოსთან თანხვედრაში არ მოდიოდა. ამგვარად, საჯარო ქმედებებისა და შინაგანი ღირებულებების სხვადასხვაობა ბადებდა უზარმაზარ შინაგან კონფლიქტს, რომელიც უსისხლოდ მხოლოდ რეჟიმთან შერიგების გზით დასრულდებოდა. „ტოტალიტარულ სახელმწიფოებში გამეფებული სიმშვიდის ფასი არის სულის დაღუპვა“ (შამილიშვილი, 2021).

მაღხაზ მაცაბერიძე წიგნში „არჩევნები და საზოგადოება“ განმარტავს პოლიტიკური აბსენტიზმის მნიშვნელობას და ასახელებს იმ ძირითად მიზეზებს, რომელთა გამოც ამომრჩეველთა საკმაოდ სოლიდური ნაწილი უარს აცხადებს არჩევნებში მონაწილეობაზე. კერძოდ, აბსენტიზმი აქ განმარტებულია, როგორც ნებაყოფლობითი უარი მოსახლეობის მხრიდან არჩევნებში მონაწილეობაზე (მაცაბერიძე, 2003). თავის მხრივ, პოლიტიკურ აბსენტიზმს სხვადასხვა ფაქტორი შეიძლება განაპირობებდეს. პირველ რიგში, უნდა გამოვყოთ პოლიტიკური აპათია ან პოლიტიკური ინსტიტუტებისადმი უნდობლობა, რაც დამახასიათებელია პოსტსაბჭოთა სახელმწიფოებისთვის. ბუნებრივია, რომ ეს მიზეზი ცალსახად მომდინარეობს წარსულში გადატანილი მძიმე მდგომარეობისგან.

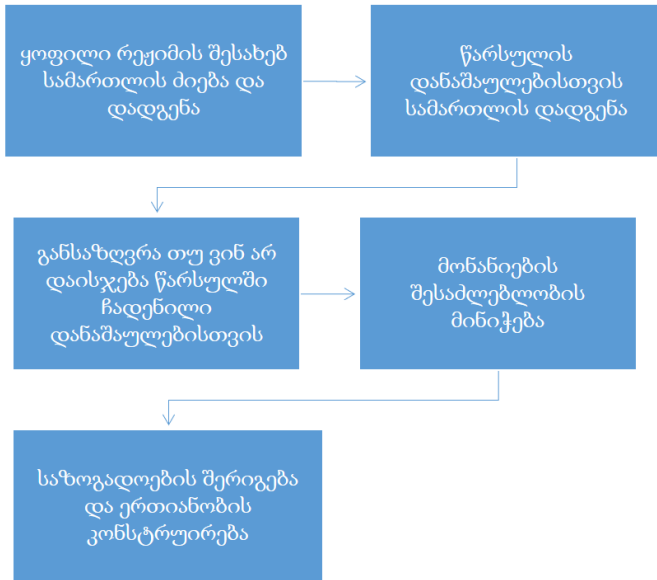
აღსანიშნავია, ობივატელური განწყობილებები საზოგადოებაში, რაც გულისხმობს ელექტორატის გარკვეულ ნაწილში არსებულ სრულ ნიჰილიზმს, რომლის დროსაც ამომრჩეველი ვერ ხედავს პოლიტიკურ ღონისძიებებში ჩართულობის აუცილებლობას და თავს შორს იჭერს მსგავსი სახის აქტივობებისგან. სამწუხაროდ, ძალიან ხშირად მოქალაქეების უარს ხმის მიცემის პროცედურაში მონაწილეობაზე, განაპირობებს სოციალური და ეკონომიკური ხასიათის პირადი პრობლემები - ამ შემთხვევაში უმუშევრები და ოჯახური პრობლემების მქონე ინდივიდები საარჩევნო ურნებთან არ მიდიან, რადგან მათ არ აქვთ საკმარისი შინაგანი რესურსი იმისთვის, რომ მოქალაქეობრივი ვალი აღასრულონ. ამას გარდა, საზოგადოების ფართო ფენებში მთლიანად მორყეულია ნდობა ხელისუფლების ინსტიტუტებისადმი, რაც მნიშვნელოვნად ზრდის აბსენტიზმის რიცხვს. აღსანიშნავია ე.წ. „შემგუებლური დამოკიდებულება“- ვგულისხმობთ იმას, რომ ელექტორატის მნიშვნელოვანი ნაწილისთვის სულერთიც კია, რომელი პოლიტიკური პარტია აღმოჩნდება ქვეყნის სათავეში. ასეთი მოქალაქეები წინსწრებით აცხადებენ თანხმობას ნებისმიერ საარჩევნო პროგრამაზე და ბოლოს, აღსანიშნავია ერთი ფუნდამენტური გარემოება- არჩევნებზე არმისვლა ზოგიერთ შემთხვევაში არის პროტესტის გამოხატვის ფორმა. კერძოდ, არსებობენ ისეთი მოქალაქეებიც, რომლებიც სწორედ იმიტომ არ იღებენ მონაწილეობას არჩევნებში, რომ შემოთავაზებული პროგრამა ან საარჩევნო სიაში წარმოდგენილი სახელი მათში ამბობს ბადებს (მაცაბერიძე, 2003).

არსებითად მნიშვნელოვანია, განვმარტოთ საზოგადო მეხსიერების მნიშვნელობა და გამოვკვეთოთ ამ უკანასკნელის შექმნის პროცესში საბჭოთა კავშირის ზეგავლენა. საზოგადო მეხსიერება სხვა არაფერია თუ არა ისტორიული მეხსიერება, რომელიც ყალიბდება წარსულის შესახებ არსებული

რწმენებისა და წარმოდგენების შედეგად და განსაზღვრავს ერის მენტალობას, აზროვნებას, დამოკიდებულებას, როგორც წარსულის, ისე მომავლის მიმართ. სოციოკულტურის ანთროპოლოგის, ჯემს უერჩის საკვლევი სფერო სწორედ ეროვნული ნარატივისა და კოლექტიური მემორების კვლევას მოიცავს, როგორც პოსტსაბჭოური ქვეყნების, ისე ამერიკის მაგალითზე. უერჩი გამოყოფს იმ ორ ფუნდამენტურ მახასიათებელს, რომელიც დიდ როლს თამაშობს კოლექტიური აღქმის ჩამოყალიბებაში. იგი ახსენებს „ეპიზოდურ მემორებას“, რომელიც აპრიორი დაფუძნებულია თავსადადამხდარ ფაქტზე და „ინსტრუმენტულ“ მემორებას, რომელიც იქმნება კულტურული მექანიზმების მიერ (*James V Wretsch, 2004*). როდესაც ვსაუბრობთ საბჭოთა კავშირში ჩამოყალიბებული ერის თვითაღქმაზე, ხაზგასმით უნდა გამოვყოთ ის კულტურული ბერკეტები, რომლებიც განაპირობებდა ჩვენი ცნობიერების დღეს არსებული სახით გამონართობას. რაღა თქმა უნდა, ეს მექანიზმები არის საბჭოთა ტოტალიტარული რეჟიმის იდეოლოგიური მახასიათებლების გამოვლინება - მხედველობაში გვაქვს საბჭოთა პროპაგანდა, ცენზურა, მოსახლეობის მასების აზროვნების გაერთგვაროვნება, უფრო მოგვიანებით კი სტალინის კულტის შექმნა, რამაც საზოგადოება სრულებით ჩამოაშორა ინდივიდუალურ ფასეულობებს და დემოკრატიული განვითარების გზას. დღვიდ ვეჭვუდი საკუთარ ნაშრომში- „საბჭოთა პროპაგანდა: თეორია და პრაქტიკა“ საბჭოთა კავშირის პროპაგანდას მათივე „იდეოლოგიის ქვედანაყოფად“ მოიხსენიებს (შამილიშვილი, 2021).

მემორების პოლიტიკაზე საუბრობს თამარ ქარაია სადისერტაციო ნაშრომში-„საბჭოთა წარსულის გააზრება საქართველოში ვარდების რევოლუციის შემდეგ“. აღნიშნული ნაშრომის მიზანს წარმოადგენს საბჭოთა კავშირის გადაფასების პროცესის, როგორც მემორების კონსტრუირების ნაწილის შესწავლა. საკითხის კვლევა განსაკუთრებით საინტერესოა საქართველოს მაგალითზე, რადგანაც რეალურად ქვეყანა ახლა გადის ტოტალიტარული რეჟიმისგან დანატოვები ღირებულებების გადაფასების გზას (ქარაია, 2015). აღსანიშნავია ისიც, რომ ნაშრომში განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა გარდამავალ საზოგადოებებზე მემორების პოლიტიკის ზეგავლენის საკითხს. მასში მოყვანილია ე.წ „ერის ტანჯულობის“ დილემის იდეა და მისი გადაჭრის გზების ძიება. ზემოხსენებული გზები შესაძლოა პირობითად დავყოთ ე.წ ფაზებად, რასაც, ერთი მხრივ, მივყავართ წარსულის გადაფასებამდე, ხოლო მეორე მხრივ ხელი ეწყობა დემოკრატიული რეჟიმის დამკვიდრებას (ქარაია, 2015).

წყარო: ქარაია, 2015

სტენლი კონი გამოყოფს სხვადასხვა ფაზას, რომელიც თან ახლავს გარდამავალი საზოგადოებების მიერ რეპრესიული წარსულის გააზრებას

კონის მიერ მოყვანილი ფაზებიდან ნათლად იკვეთება ის ტენდენცია, რაც საზოგადოდ დამახასიათებელია გარდამავალი ტიპის საზოგადოებისთვის. საქართველოც იმ სახელმწიფოთა რიცხვს მიეკუთვნება, რომლებიც სწორედ ახლა გადიან დემოკრატიის დამკვიდრებისთვის საჭირო რთულ და ხანგრძლივ ეტაპებს. ვგულისხმობთ, რომ საბჭოთა დიქტატურისას განცდილი მუდმივი ტერორი, შიში და ჩაგვრა წარმოშობს იმას, რასაც დღეს პოლიტიკურ ნიჰილიზმს ვუწოდებთ. ფაქტია, რომ მოსახლეობაში დღემდე აქტუალობას არ კარგავს სახელმწიფოს, როგორც უბრალოდ სუბიექტის მიმართ დამოკიდებულება. ხალხი ჯერ კიდევ თვლის, რომ სახელმწიფო არის ის აპარატი, რომელთანაც სხვადასხვა სახის ურთიერთობა შეიძლება დაამყარო, ეს შეიძლება იყოს შიში, ბრაზი, იმედგაცრუება. ადამიანებს ჯერ კიდევ სწამთ, რომ სახელმწიფოსგან ყველაფერის ფასად უნდა მიიღონ სარგებელი. ამ კატეგორიის ადამიანებისთვის სახელმწიფო კეთილდღეობის მითვისება, საყოველთაო დოვლათის მოპარვა თვითმყოფადობის შენარჩუნების გზაა და მათთვის მიუღებელია თანამშრომლობაზე დამყარებული ურთიერთობა. სწორედ ამის გამო მოქალაქეთა სოლიდური ნაწილი თავს იკავებს საარჩევნო ურნებთან მისვლისგან („არჩევნები და საზოგადოება“, 2003).

მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში ვხვდებით ისეთ პრაქტიკას, როგორიცაა ე.წ. „სავალდებულო ვოტუმის“ იდეა. იგი გულისხმობს სანქციების დაწესებას იმ პირებზე, რომლებიც უარს აცხადებენ არჩევნებში მონაწილეობის მიღებაზე და მიზნად ისახავს აბსენტისტი მოქალაქეების ვინაობის გასაჯაროების გზით „საჯარო გაკიცხვას“. ² გარდა ამისა, საგულისხმოა ბელგიის მაგალითი, კერძოდ არჩევნებზე პირველად გამოუცხადებლობის შემთხვევაში (როდესაც მოსამართლეს ეცნობება ამის შესახებ) მოქალაქე ჯარიმდება 3 ფრანკით, მეორედ არასაპატიო მიზეზით გამოუცხადებლობის

² ამ პრაქტიკას ვხვდებით იტალიაში, მისი გათვალისწინებით იმ ადამიანთა სიები, რომლებიც არ მონაწილეობენ არჩევნებში, შეიძლება გამოქვეყნდეს გაზეთებში(მაცაბერიძე, 2003).

შემთხვევაში ჯარიმა აღწევს 25 ფრანკს. თუკი ამომრჩეველი მესამედაც უარს განაცხადებს არჩევნებში მონაწილეობაზე, ჯარიმასთან ერთად მისი სახელიც საჯაროდდება, მეოთხედ გამოუცხადებლობის შემთხვევაში კი მას ხმის მიცემის უფლება 10 წლის ვადით ჩამოერთმევა და ასევე, იგი ვერ შეძლებს დასაქმებას სახელმწიფო სამსახურში (მაცაბერიძე, 2003). ფაქტია, რომ „სავალდებულო ვოტუმის“ პრაქტიკა ნამდვილად ამართლებს- ბელგიაში ელექტორატის 94,6% რეგულარულად ცხადდება არჩევნებზე, ასევე ავსტრალიაში ამომრჩეველთა 94,5%, ხოლო ავსტრიაში კი 91,6% იღებს მონაწილეობას არჩევნებში (მაცაბერიძე, 2003). თუმცა, სხვა საკითხია, რამდენად არის გამართლებული ეს იდეა. ვფიქრობთ, რომ „სავალდებულო ვოტუმის“ იდეა ნამდვილად არის შედეგის მომტანი, თუმცა იგი ძირეულად ვერ აღმოფხვრის აბსენტიზმის პრობლემას, რადგან არჩევანის გაკეთება უნდა იყოს საზოგადოების მხრიდან მომდინარე ნება და არა კანონი, რომლის შესრულებაც საზოგადოებას სანქციებს აარიდებს თავიდან. გარდა ამისა, მნიშვნელოვნად ილახება დემოკრატიული პრინციპები და არჩევნის თავისუფლების ხელშეუხებელი უფლება, ელექტორატში მონაწილეობის არმიღებაც სრულებით ლეგიტიმური უფლებაა და სახელმწიფომ პატივი უნდა სცეს მოქალაქის ამ გადაწყვეტილებას. ასევე, მივიჩნევთ, რომ დაბალი სამოქალაქო თვითშეგნებით გამოწვეული აბსენტიზმის პრობლემის გადაჭრა სანქციების დაწესების გზით შეუძლებელია, იგი ბევრად ღრმა გათვლებს და მიზანზე ორიენტირებულ სვლებს საჭიროებს.

პოსტსაბჭოურ ქვეყნებში ვერშემდგარი სამოქალაქო საზოგადოების მაპროვოცირებელ ფაქტორებზე საუბრობს ფრენსის ფუკუიამა. მისი აზრით, მთავარი მიზეზი მოქალაქეობრივი ინტეგრირების პრობლემაა, რაც სახელმწიფო ინსტიტუტებისადმი უნდობლობით არის განპირობებული. იგი აღნიშნავს, რომ ამ ქვეყნებში დამკვიდრებულია ე.წ საბაზრო ეკონომიკა (Market Economy), თუმცა მიუხედავად ამისა, აქ ჯერ კიდევ ვერ მოიკიდა ფეხი საბაზრო საზოგადოებამ (Market society) (Social Capital and Social Transformation in Russia, 2004). ეს ახსნა ხაზს უსვამს ჩვენს მიერ ზემოთ განხილული საკითხის კომპლექსურობას და გვიჩვენებს საფეხუროვან გზას, რომელსაც გარდამავალი საზოგადოებები გადიან.

კვლევის შედეგები

კონტენტ ანალიზისა და რაოდენობრივი დოკუმენტების ანალიზის შედეგად გამოვლინდა, რომ პოლიტიკური აბსენტიზმი საქართველოში დაკავშირებულია პოსტსაბჭოურ გამოცდილებასთან. საზოგადოება დღევანდელ პოლიტიკურ რეალობას ქვეცნობიერად ადარებს საბჭოთა კავშირში ყოფნისას არსებულ პოლიტიკურ დღის წესრიგს. მიუხედავად იმისა, რომ საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ რამდენიმე თაობამ შეცვლა უკვე მოასწრო, ჯერაც ვერ მოხერხდა ქართველი ერის ცნობიერების დაცლა საბჭოთა კავშირისეული გავლენიდან- ქართველი ერის ცნობიერებაში იმდენად ძლიერად აქვს გადგმული ფესვები ათწლეულების მანძილზე განცდილ იდეოლოგიურ წნეხს, რომ ფაქტია, მისგან გასათავისუფლებლად კიდევ ათწლეულებია საჭირო.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, პრობლემა არის კომპლექსური. შესაბამისად, არ არსებობს ერთი კონკრეტული მეთოდი, რომელიც მის აღმოფხვრამდე მიგვიყვანს. ქვემოთ გამოვეყოფთ ჩვენს მიერ ჩამოყალიბებულ მიგნებებს, რომლებსაც ეტაპობრივად მივყავართ ზემოხსენებული პრობლემის

გადაჭრამდე. უპირველეს ყოვლისა, არსებითად დიდი მნიშვნელობა აქვს სასკოლო განათლებას. საჭიროა, ადრეული ასაკიდანვე მიენოდოს ბავშვებს სწორი ინფორმაცია მათი მოქალაქეობრივი პასუხისმგებლობის შესახებ. ამ გზით დასაწყისშივე აღმოიფხვრება ის პრობლემა, რასაც მოგვიანებით აბსენტისტური განწყობილების ჩამოყალიბებამდე მივყავართ. აუცილებელია ყველა ასაკობრივ კატეგორიაზე გათვლილი საინფორმაციო კამპანიების ჩატარება, რაც გამიზნული იქნება საზოგადოების ცნობიერების ამაღლებასა და მოსალოდნელი საფრთხეების პრევენციაზე.

საგულისხმოა, რომ საქართველო განიცდის მსგავსი ტიპის კვლევების ნაკლებობას მაშინ, როდესაც ამგვარი კვლევები ხელს უწყობს მოქალაქეთა ინფორმირებას იმის თაობაზე, თუ რა მასშტაბის ზიანის მომტანი შეიძლება იყოს ახალი დემოკრატიის სახელმწიფოსთვის მათივე ინდიფერენტულობა.

დასკვნა

დასკვნის სახით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ აბსენტიზმი ჩვენს დროში ბევრი განვითარებული სახელმწიფოსთვისაცაა დამახასიათებელი, სადაც პასიური ელექტორატი იყოფა იმ კატეგორიად, ვინც არჩევნებში მონაწილეობაზე უარს ამბობს არსებულ პოლიტიკურ სისტემასთან და მმართველი პარტიების მიერ განხორციელებულ პოლიტიკასთან შეუთანხმებლობის გამო და იმ ნაწილად, რომლებიც აზრს ვერ ხედავენ კენჭისყრაში და სჯერათ, რომ მოქმედ ხელისუფლებას მათი ხმების გარეშეც დაუჭერენ მხარს. როგორც ჩანს, სწორედ არსებით, მნიშვნელოვან სოციალურ, ეკონომიკურ და პოლიტიკურ პრობლემებს მიჰყავს პასიური ამომრჩეველი საარჩევნო უბნებზე, მათ შორის, ახალგაზრდებიც. ეს გამოწვეულია იმით, რომ პოლიტიკა გადადის საჯარო სფეროში, პოლიტიკური საკითხები პირველ ადგილს იკავებს მთელი საზოგადოების დღის წესრიგში. პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოდიან სუბიექტები, რომლებიც ამ პრობლემების გადაჭრის რადიკალურად განსხვავებულ გზებს სთავაზობენ ამომრჩეველს. ეს კი არჩევნებში მონაწილე მოქალაქეების თვალში მათ ავტორიტეტს ზრდის.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, აბსენტიზმი გავრცელებულია ყველგან, მათ შორის განვითარებულ დემოკრატიებშიც, თუმცა პოსტსაბჭოთა ქვეყნებში მას განსხვავებული ბუნება აქვს, სადაც არჩევნებში მონაწილეობაზე უარის თქმა დიდწილად გამოწვეულია პოლიტიკური სისტემისადმი უნდობლობით. საბჭოთა პერიოდში ადგილი ჰქონდა თავად მთავრობის მხრიდან ხალხისადმი გაუცხოებას, რომელიც შემდგომში ტრანსფორმირდა მოქალაქეთა თვითგაუცხოებაში. დემოკრატიული მექანიზმების არაეფექტურობის გამო, ამ ყველაფერს საფუძვლად ზემოთ განხილული კულტურული ტრავმა ედო. სწორედ ასეთი თვითგაუცხოება წარმოშობს იმ აბსენტისტების რიცხვის მუდმივ ზრდას, რომლებსაც არ სჯერათ, რომ შესაძლებელია შეცვალონ პოლიტიკური სიტუაცია უკვე არსებული კანონიერი საშუალებებით. თავისუფალი და მიუკერძოებელი არჩევნები კვლავ რჩება დემოკრატიულობის შენარჩუნების გარანტად, რადგან იგი აპრიორი გულისხმობს ხელისუფლების დანაწილების გზით სახელმწიფოს ნორმალურ ფუნქციონირებას, რაც, თავის მხრივ მნიშვნელოვნად ამცირებს ხელისუფლების უზურპირების საფრთხეს და ქმნის „პლატფორმას“, სადაც ხელისუფლება და ოპოზიცია თანამშრომლობს მშვიდობიანად და ქვეყნის საკეთილდღეოდ.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. მაცაბერიძე, მ. (2003) არჩევნები და საზოგადოება. თბილისი: „მეცნიერება“
https://tsu.ge/data/file_db/library/Archevnebi%20da%20Sazogadoeba%2001.pdf?fbclid=IwAR00xwA4Pp904Kl5r4TU49dS0Z8TIWXdeGFxMGmniHE2ZXPhqatNe-bLZMY
2. საქართველოს ცენტრალური საარჩევნო კომისია. (2010) ადგილობრივი თვითმმართველობის არჩევნები; ამომრჩეველთა აქტივობა. <https://cesko.ge/res/old/other/29/29070.pdf>
3. საქართველოს ცენტრალური საარჩევნო კომისია. (2012) საპარლამენტო არჩევნები; ამომრჩეველთა აქტივობა. <https://cesko.ge/res/old/other/29/29081.pdf>
4. საქართველოს ცენტრალური საარჩევნო კომისია. (2013) საპრეზიდენტო არჩევნები; ამომრჩეველთა აქტივობა. <https://cesko.ge/res/old/other/29/29071.pdf>
5. ქარაია, თ. (2015) მეხსიერების პოლიტიკა თანამედროვე საქართველოში (საბჭოთა წარსულის გააზრება ვარდების რევოლუციის შემდეგ). (დისერტაცია, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი; თბილისი)
http://press.tsu.ge/data/image_db_innova/socialur_politikuri/tamar_qaraia.pdf?fbclid=IwAR0xFTsg9N5_YH2gabWhiOK4F733pp1DwyI-vZ2vVxoW2IEiGMY-eAvEDHQ
6. შამილიშვილი, მ. (2021) საკითხავი მასალა სასწავლო კურსისთვის „მედია და პოლიტიკური კომუნიკაციები“: „პოლიტიკის ბერკეტები - მედიაპროპაგანდის ხერხები“.
7. UNICEF, 2014, ახალგაზრდების ეროვნული კვლევა საქართველოში, გაეროს ბავშვთა ფონდის საქართველოს წარმომადგენლობა: თბილისი
https://www.unicef.org/georgia/media/1131/file?fbclid=IwAR0WkaD-g8rjzvdMgOA5DMtfErF4OX4O6_xR0k6YazbXgb-haGNonhgEvsg
8. Alexander, J.C., Eyerman, R., Giesen, B., Smelser, N.J., Sztompka, P., (2004) Cultural Trauma and Collective Identity. University of California Press.
http://kulturiskvleebi.weebly.com/uploads/1/8/3/7/18376403/cultural_trauma_and_collect.identity.pdf
8. Bettelheim, B., “Remarks on the Psychological Appeal of Totalitarianism”, The American Journal of Economics and Sociology, Vol. 12, No. 1, The Psychological Approach to the Social Sciences (Oct., 1952)
https://www.jstor.org/stable/3484611?read-now=1&refreqid=excelsior%3A7e8aaf9a73ce984ed1611ce458cd8a8d&seq=1#page_scan_tab_contents

9. Schrader, H. (2004). Social Capital and Social Transformation in Russia. *Journal of East European Management Studies*, 9(4), 391–410. <http://www.jstor.org/stable/23280670>
10. Fairbank, Timothy. “Participating in the Process: The Importance of Civil Society in the Former Soviet Union.” *Georgetown Journal of International Affairs* 6, no. 1 (2005): 131–38. <http://www.jstor.org/stable/43134082>.
11. Wertsch, James V. *Voice of Collective Remembering*. UK: Cambridge University Press, 2004.)
<https://www.cambridge.org/core/books/voices-of-collective-remembering/9FF0E27FC67D1DC38E973B8E54C402EE>
12. Аринина, К.И. (2014) Абсентизм в Политике: Причины и Последствия. Казанский университет, г. Казань. https://kpfu.ru/portal/docs/F_1429082182/156_1_gum_23.pdf
13. Рудомётов, С.С. (2016) *Идеологические основы Абсентизма и Фактор экспектации в условиях Демократии Постсоветского пространства*. Государственный институт экономики, финансов, права и технологий. <http://intjournal.ru/ideologicheskie-osnovy-absenteizma-i-faktor-ekspektatsii-v-usloviyah-demokratii-postsovetskogo-prostranstva/>